

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 41-62.

Geliş Tarihi–Received Date: 30.11.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 19.02.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

NAZARIN KÖKENLERİ VE ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÖZ
DEĞMESİ İNANIŞININ TARİHSEL SEYRİ

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1398540>

 SELCAN KAYA*

ÖZ

İnsanlık tarihi boyunca tüm toplumlarda görüldüğü üzere kadim bir medeniyete sahip Türklerde de birtakım kültürel inanış örnekleri mevcuttur. Nazar da bunlardan birisidir. İnsanoğlunun paleolitik dönemden günümüze kadar varoluşunun bir tezahürü olarak anlamlandırmaya çalıştığı doğa olayları geleneklerine de derinden tesir etmiştir. Bu geleneklerin yaşanılan dönemin koşullarıyla birtakım değişikliklere uğraması son derece olağandır. Bireyin gündelik yaşantısında başına gelen irili ufaklı problemler karşısında başarısızlıkla sonuçlanan işlerin sebepleri aranmış, makul sebepler bulunamadığı durumlarda sonuçlar doğaüstü varlıklara ve güçlere dayandırılmıştır. Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Anadolu coğrafyası, üzerinde yaşayan her medeniyetten birer parça olarak, kültürel çeşitliliğin oluşumuna uygun bir zemin hazırlamıştır.

Nazar gibi çeşitli inanışlar ve adetler bir toplumun yapısını ve düşünme şeklini anlayabilmek adına mühimdir. İnsanlık tarihinde yaygın olarak gözlerin bir enerjisi olduğuna inanılmaktadır. Türk halk inancında da bu inanışın bir yansıması olarak nazar inancına rastlanılmaktadır. Nazar inancı yöresine ve içinde bulunduğu topluluğa göre farklılıklar arz etmekle birlikte, bu inancın ortak noktasını kötülüğe maruz kalma korkusu oluşturmaktadır. Nazar ve buna benzer bazı inanışlar İslamiyet'in Türk toplulukları arasında yayılması ardından da önemini yitirmemiş, aksine dinî inanışa entegre edilerek varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Gök Tengri inancına mensup Türklerin bu kötü enerjiden kendisini, sevdiklerini ve eşyalarını korumak amacıyla çeşitli dinî ve büyüsel uygulamalar ortaya çıkarmalarıyla birlikte, nazar inanışı etnografyaya da yansyarak köklü bir Türk nazar kültürü oluşturmuştur.

Bu çalışmada İslam öncesi Türk tarihi ve kültürü ile ilgili kaynaklar ışığında, Türklerde görülen nazar adetinin oluşumu, etkileri ve gündelik hayata yansımaları ele alınmaktadır. Konargöçer bir yaşam tarzının getirmiş olduğu kültürel etkileşim sonucunda farklı kültürlerin de yansımalarının gözlemlendiği nazar adetinin Türkler arasındaki inanışlara ve sosyal ilişkilere etkisi bu çalışma çerçevesinde odaklanılan temel konu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Mitolojisi, Göz Değmesi, Nazar Boncuğu, Şamanizm, Tengri İnancı, Kötü Enerji.

* Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: selcankaya20@gmail.com, ORCID ID: 0009-0006-2053-3519.

NAZARIN KÖKENLERİ VE ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÖZ DEĞMESİ İNANIŞININ TARİHSEL SEYRİ

THE ORIGINS OF THE EVIL EYE AND ITS EFFECTS IN ANATOLIA: THE HISTORICAL TRAJECTORY OF THE BELIEF IN EVIL EYE IN TURKISH CULTURE

ABSTRACT

As seen in all societies throughout human history, the Turks, who have an ancient civilization, also have some examples of cultural beliefs. Likewise, the evil eye is one of them. The natural events that human beings have tried to make sense of as a reflection of their existence from the Paleolithic period to the present day have deeply affected their traditions. It is quite normal for these traditions to undergo some changes with the conditions of the period in which they live. In the face of large and small problems in the daily life of the individual, the reasons for the unsuccessful results were sought, and in cases where reasonable reasons could not be found, the results were attributed to supernatural existence and powers. Anatolian geography, which has hosted many civilizations, has prepared a suitable ground for forming cultural diversity by taking a piece from each civilization living on it.

Various beliefs and customs such as the evil eye are important for understanding a society's structure and way of thinking. In the history of mankind, it is widely believed that the eyes have energy. In Turkish folk belief, as a reflection of this belief, the belief in the evil eye is encountered. Although the belief in the evil eye varies according to the region and the tribe, the common point of this belief is the fear of being exposed to evil. The evil eye and some similar beliefs did not lose their importance after the spread of Islam among the Turkish communities, on the contrary, they continued to exist by being integrated into religious beliefs. With the Turks, who belong to the belief of Gök Tengri, creating various religious and magical practices to protect themselves, their loved ones and their belongings from this evil energy, the belief in the evil eye was reflected in ethnography and formed a deep-rooted Turkish evil eye culture.

In this paper, in the context of sources related to pre-Islamic Turkish history and culture, the formation, effects and reflections of the custom of the evil eye on daily life are discussed. As a result of the cultural interaction brought about by a nomadic lifestyle, the effects of the evil eye custom, in which the reflections of different cultures are also observed, on the beliefs and social relations among the Turks will be the main subject of this study.

Keywords: Turkish Mythology, Evil Eye, Evil Eye Amulet, Shamanism, Tengri Belief, Negative Energy.

GİRİŞ

Nazar tam manasıyla tanımlanacak olursa, art niyetli bir kimsenin kötü enerjisini gözleri aracılığıyla karşısındaki veya niyetindeki kişiye yansıtmasını ifade etmektedir. İnanışa göre insanlar dünyaya geldikleri an ve yaşamları boyunca nazar tehdidiyle uğraşmak durumundadır.¹ Türk kültüründe nazar inanişinin ortaya çıktığı coğrafyayı ele almak gerekirse; Fırat ve Dicle nehirleri arasında bulunan Mezopotamya bölgesinden etkilenmeye yönelik bazı iddialar mevcuttur. Bu iddiayı ilk kez dile getiren kişi Amerikalı halkbilim uzmanı Alan Dundas'tır. Nazarın tarihsel yolculuğuna bakıldığında tam tarihi belirsiz olsa da ilk izlerinin 4000 sene öncesine dayandığı düşünülmektedir.² Nazar inancı; Mezopotamya kökenli halklar dışında Hint Avrupa ırkları ve çeşitli Avrupalı kavimlere de sirayet etmiştir. Bu manada etkileşim olarak çok geniş bir coğrafyaya hakimdir.³

Kötü gözün insan bedeni üzerindeki etkilerinin ortaya çıkmasına halk dilinde "göz değmesi" denir. Göz değmesi yalnızca insanlara mahsus değildir. Estetik güzelliğe sahip olan her şeye göz değebilir.⁴ Nazarı geçen kimselerin halk inanişinde genellikle çakır gözlü (mavi, yeşil, ela) olduğuna dikkat çekilir.⁵ Gözü değen kimseler yalnızca fesatlık iç güdüsüyle nazar değdirmez, içten sevdiği ve bağlandığı her şeye nazar değdirebilir.⁶ Bir başka deyişle Amulet (nazar) inancı insanlık tarihi süresince başlarına gelen her musibetin nazardan kaynaklı olduğuna

¹ Orhan Acıpayamlı, "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Âdet ve İnanmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (1962), C. 20, S. 1-2, s. 1.

² Salime Leyla Gürkan, "Nazar", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 444.

³ Ayşe Budak, "41 kere maşallah: geleneksel konut mimarisinde nazarlık olarak maşallah kullanımı ve istif çeşitleri", *Milli Folklor Dergisi*, C.16, S. 128, (2020), s. 179.

⁴ Nilgün Çıblak, "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", *Türklük Bilimi ve Araştırmaları Dergisi*, S. 15, (2004), s. 106.

⁵ Acıpayamlı, *agm*, s. 2.

⁶ Çıblak, *agm*, s. 105.

insanları inandırmayı başarmıştır.⁷ Göz inancının Türk toplumunda kabul görmesi ve kuşaktan kuşağa yayılmasının en temel etkeni hiç kuşkusuz Türklerin eski dini olan Gök Tengri ritüel ve öğretileri ile ilişkilidir.⁸ Anadolu'ya göçler esnasında bu bölgenin çok milletli yapısı ile nazar inancı sentezlenmiş ve bugünkü yapısına erişmiştir.⁹

1. Nazardan Korunma Yöntemleri

Nazardan korunmanın en önemli yöntemlerinden biri halk tabirinde gözü değebileceğ, yani o fizyonomiyi taşıyan bireylerden uzak durmaktır. İlk akla gelen korunma yöntemi zarar değdirme ihtimali olan insan profilinden kaçınmaktır. Tabu haline gelen bu fikrin tezahürlerini masallarda, efsanelerde görebiliriz. Genellikle çocuğu olmayan hükümdarın yıllar sonra çocuğu (genellikle kız) olur. Bu kızın dillere destan olan bir güzelliğı vardır. Ona nazarın uğramasından korkulur; senelerce kimseler görmeden, yalnız bir kulede büyütülür. Türk halkı tarafından kabul gören bu misaller göz önüne alındığında çocuklarını korumak amacıyla "kırkı çıkmak" gibi kavramlar oluşmuş kırk çıkmadan bebek dışarıya çıkartılmamıştır.¹⁰

Nazarın genel belirtileri de halk tarafından gözlemlenmiş ve aktarılmıştır. Nazardan mustarip kişi uyuyamaz, gözleri sulanır, bunalır, sık sık esner ve bakışları baygın olur. Nazarı değen kişi oradan ayrıldığında, bebek yüksek sesle ağlarsa, bu kişinin bebekte gözü olduğuna inanılır.¹¹ Ayrıca nazar değmiş bir hastada baş ağrısı, mide bulantısı başlar. Gözleri kararır, hastanın bu halini görenler, o gün, o eve gelenleri gözden geçirirler. Onlar içinde gözü keskin olanlar bilinir. Bilinen klasik tedavi usulleri uygulanır.¹²

Nazarı değen kişilerin fizyonomileri yaygın olan görüşlere göre aşağıdaki gibidir: Gözü boncuk mavisi olan kişiler, ten rengi sarı, dişleri seyrek olan kadın ve erkeklerin nazarının değmesinden korkulur. Topallar, engelliler ve burunları ağızlarına yakın olanlar, şaşı gözlüler uğursuz sayılırlar.¹³ Kısacası toplum tarafından ayırt edici özelliklere sahip bu kişiler bilinir, taranır ve ona göre muameleye tabii tutulur. Bu kişilerin yanında elde edilen başarılar, kişinin hayatında gelişen güzel olaylar pek dile getirilmez. Güzeli olan çocuklar bu kişilerin gözlerinden sakınılır. O kişi yanından gidene dek göz önünde tutulmaz. Çocukların nazara karşı hassasiyeti diğer insan ve canlılardan daha fazladır. Dolayısıyla çocuklar için nazara karşı daha çok tedbir alınmalıdır. kıskançlık gibi kötü duygulardan gelebileceğı gibi kişinin yakınlarına duyduğu aşırı sevgiden de kaynaklanabilir. Bu tür nazardan en çok çocukların etkilendiğine inanıldığı için, anne ve babaların çocuklarına karşı aşırı sevgi göstermeleri ya da düşkünlükleri pek hoş karşılanmaz. Bu inanış gereğı halk arasında "İnsana sevdiğinin nazarı daha çok değer" sözü yer edinmiştir.¹⁴

Başkurtlarda yaygın olan inanışa göre bir çocuğa yeşil, mavi gözlü birisi bakarsa nazar değmesin diye şöyle söylenir "pah, pah, kak bı ne sglazim", yani göz değmesin pah pah (maşallah gibi bir kelime), ve çocuğa 3 kez tükürülür. Başkurtlar nazarı şu atasözleriyle açıklar: "sglaz privodim skotinu v kotel, a çelaveka v mogunu", yani "nazar sığırı kazana, insanı mezara sokar".¹⁵ Bu atasözünden de görüldüğü üzere nazarın toplumsal ve psikolojik etkisi insanları korkutmuş, korunma yöntemleri aramaya sevk etmiştir. Nazardan korunma yöntemleri genel itibariyle ikiye ayrılır. Bunlardan ilki nazarlık kullanmaktır. Nazarlık henüz nazar değmeden evvel korunmak amacıyla kullanılan genellikle kişinin üzerinde taşıdığı nazarı kovacağına inandığı nesnelere. Bu nazarlıklara Göktürk dilinde "sıgla, sıkla" ismi verilirdi. Diğer korunma yöntemi ise birtakım uygulamalardır. Bu uygulamalar, nazar değdiği tespit edilen kişinin üzerindeki nazarı çıkarmak amacıyla yapılan ritüeller bütünüdür. Buna kurşun dökmek, üzerlik yakmak, tuz kavurmak vb. ritüeller örnek verilebilir. Toplumda en çok nazar değdiği düşünülen çocukları nazara karşı, korumak ve önlem almak amaçlı taşınan bazı araçlar vardır. Bu araçlara "nazarlık" ismi verilir. Renginden ötürü genellikle bu nazarlık mavi bir boncuktur. Halk arasında kullanımı hafife alınamayacak kadar çoktur. Bu boncuğun üzerinde gören göz motifi mevcuttur. Bunun yanı sıra farklı yörelerde çıtlık ağacı, kaplumbağa kabuğı ve benzeri nazarlıklar da kullanılır.¹⁶ Yukarıda söylendiğı gibi küçük çocuklar nazara gelmeye

⁷ Serap Ünal, Ayşe Çallı, "Göller Bölgesi Amulet Kültürü", *Sanat Dergisi*, S. 29, (2016), s. 31.

⁸ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, C.3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 151.

⁹ Ünal, Çallı, *agm*, s. 31.

¹⁰ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 125.

¹¹ Acıpayamlı, *agm*, s. 1.

¹² Zeki Çıkman, *Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz*, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara 1977, s. 50.

¹³ Çıkman, *age*, s.48.

¹⁴ Çıblak, *agm*, s. 105.

¹⁵ Galiya Rustemovna Alçinova, "O sueveriyah reglamentiryuşih povedenie jenşini (Na materiale Başkirkogo folklor)", *Mejdunarodnaya Hauçnaya Konferentsiya, Setevoye vostokovedenie : Abrazovanie, Nauka Kultura*, 2017, s. 395.

¹⁶ Pertev Naili Boratav, *age*, s.126.

NAZARIN KÖKENLERİ VE ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÖZ DEĞMESİ İNANIŞININ TARİHSEL SEYRİ

daha meyillidir. Başkurtlar da bunu düşünerek bebek ve çocukları nazardan korumak için beyaz kaz tüyü ve sedefli düğmeleri çocuk kıyafetlerine işlerlerdi.¹⁷

2. Ak Koç, Kara Koç İnancı

Koç, Türklerin sıkça kullanmış olduğu bir motif olmakla beraber, koçun kafası, ayakları, kemikleri de bir halk arasında hayli yaygın biçimde kullanılmıştır. Kutsal iyelere inanan Türkler yer, su ve gök elementlerindeki kötü ruhlardan kendilerini sakınmak amacıyla koç adakları dışında, gündelik eşyalarının üzerlerine de küçük motiflerde koçları sembolize etmişlerdir. Koç görünümlü objeler hemen hemen her Hun Türk'ünün evinde vardı. Nazarlık biçimiyle kullanılan bu etnografya sayılan eşyaların örnekleri, Hun mezarlarında saptanmıştır. Hun Türklerinin bir başka adeti ise kötü efsunlardan kendilerini korumak amacıyla, koç kemiklerini kapı girişlerine ve geçtikleri yollara gömmeleridir.¹⁸

Türkmenler siyah ve beyaz renkli (nadiren ayrı ayrı renklerde) kalın ve koyun yünüyle örülmüş bir kordonu bileklerine bağlarlar. Genellikle genç kızların beline bağlanan bu kordonun nazara ve türlü kemik hastalıklarına iyi geldiği düşünülür. Türkmenistan'da bu ip halı saçaklarının aralarına konur ve Tanrı'dan haneye huzur getirmesi temenni edilir. Karadeniz'in doğusunda ağaçtan kare ve dikdörtgen formlu nazarlıklar yapılır. Bu nazarlıkların düşüncesi de bu kordonla aynı şekildedir.¹⁹ Göze gelmemek adına siyah renkli nazar boncuğu yakaya takılır. Bu bilgiden yola çıkarak siyahın da en az mavi kadar nazardan koruyucu olduğu fikrini saptamak mümkündür.²⁰

Bugün bile Anadolu'nun birçok yerinde evlerin kapısı üzerine koç kafası ve koç boynuzları, geyik boynuzları asma geleneği tamamen nazar inancı ile bağlantılıdır. Bu adet kötü bakıştan korunma ihtiyacından doğmuştur. Bazen de bu şekiller kabartma şeklinde evin cephe duvarına nakşedilmektedir. XV. yüzyıl başlarında Anadolu'da seyahat eden İspanyol seyyah Clavijo (Klavıya), Erzurum yakınlarındaki Deliler (şimdiki Delibaba) köyünde buna benzer bir geleneği tespit etmiştir. Dervişlere ait bir tekkenin kapısında bir püskül ve ay şeklinde yapılmış bir resim altında geyik, keçi ve koyun boynuzları bir sıra halinde dizilmiştir. Ayrıca her dervişin kapısında da aynı boynuzlardan takılmıştır.²¹

Hun dönemindeki kurgan bulgularından, yer iyesi için çok sayıda dağ koyunu ve koç kurban edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca çoğu eşya üzerine muska, nazarlık, tılsım olarak koruyucu addettikleri koç boynuzu şekli çizilmiş, dağ koyunu ve koç heykelcikleri yapılarak korunmaya çalışılmıştır. Koç başı veya boynuz nakışı her çeşit eşyanın süslenmesi amacı ile Oğuzlar, Avarlar, Kırgızlar, Kazaklar ve diğer Türk halklarında da benzer şekilde kullanılmıştır. Türkmen halı ve kilimlerinde bu türden nakışlara çokça rastlanır. Haç biçimli nakışın, aksi yönde uzayan kollarının "koç boynuzu" olarak adlandırılmasında hem Anadolu'da hem Horasan Türkmenlerinde hem de İran Kaşkay kabileleri ile Kırgız ve Kazak topluluklarında yaygındır. İç Asya'da ve Oğuz boylarının yaşadığı tüm bölgelerde Türkler, dokudukları halı, kilim üzerine koç boynuzu nakışını çokça kullanmıştır. Anadolu'nun bazı kesimlerinde kapılar üzerine koç kafası asma geleneği de hâlen sürdürülmektedir.²²

Koç kadar Hun yaşantısında önemli bir figür olan geyik, Türkler için hem nazarı kovan olarak bilinir hem de bir efsaneye göre yeşil çayırlarda biten mitolojik bir bitki olan ölümsüzlük otunu yediğine inanılır. Bu geyik aynı zamanda göç eden Avrupa Hunlarının da yol göstericisi olmuştur. Bu otu yiyen geyik ölümsüzlüğün yanı sıra yer ve gök arası seyahat etmeye hak kazanmıştır. Başına nazar gibi kötü hastalıklar gelen Hunlar, ellerini göğçe açıp kutlu geyik (Sıgun geyik), adını verdikleri geyikten yardım istemişlerdir. Bu geyik uzun boynuzları ve güzel gözleriyle bilinir. Onun boynuzları ve gözlerinden ilham alınarak yapılan takılar, Hun Pazırık Kurganlarından bulunmuştur.²³

Ak koç, kara koç (koyun) inancı, eski Türk destanlarına da çeşitli şekillerde sirayet etmiştir. Bu inancın ana hatlarına Oğuzname'de şu şekilde rastlanır: "*Oğuz Kağan büyük kurultay düzenleyerek tüm halkını çağırdı. Bir araya gelip konuşup, oturdular. Oğuz Kağan otağına kuruldu. Sağ yanını gösterdi ve kırk tane ağaç diktirdi.*

¹⁷ G.N. Gilmanov, *Tatarskiy Miñlalar Pabedit Opisanıya Knig Tatarstana*, Tatarskoe Knijnoe, Kazan 1996, s.120.

¹⁸ Abdulhaluk Mehmet Çay, *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri (Koyun ve Keçi Etrafında Gelişen Gelenekleri)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1990, s. 62.

¹⁹ Zeynelabidin Makas, Yaşar Kalafat, *Aras Vadisinde Karşılaşılmalı Türk Halk İnançları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 19

²⁰ Makas, Kalafat, *age*, s. 39.

²¹ Çay, *age*, s. 62.

²² Berna Özpınar, "Türk Çadır Kapıları Üzerine Bir İnceleme", *Türklük Bilim Araştırmaları*, S. 51, 2022, s. 147.

²³ Gözde Sazak, *Türk Sembolleri, Hun Dönemi Türk Motif ve Sembollerinin Sanata ve Hayata Yansıması*, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s. 132.

Ağacın tepesine altından bir kuş kondurdu. Ağacın dibine bir ak koyun bağlattı. Sol tarafında kırk adet ağaç diktirdi. O ağacın da tepesine gümüşten bir tavuk koydurdu, ayaklarına bir siyah koç bağlattı. Sağ tarafına Bozokları oturttu, sol tarafına da Üçokları oturttu".²⁴ Anadolu'da günümüzde de varlığını sürdüren bir uygulama olan "iki ateş arasından koyun sürülerini geçirmek," nazardan ve kötülüklerden korunmak amacıyla yapılan bir gelenektir. Bu uygulama eski Türk inancında ve mitolojisinde ateşin koruyucu ve arındırıcı gücüne dayanmaktadır. Zamanla bu uygulama gelenek haline gelmiştir.²⁵

3. Nazardan Korunmada "Aynadan İğneye" İnancı

Bazı konargöçer Türk kabileleri ok uçlarının insanı kötü ruhlardan koruduğuna inanmaktaydılar. Şor Türkleri son zamanlara kadar çocuğun beşiğine onu cinlerden korumak için yatağının baş ucuna ok ve yay koyarlardı. Saha Türkleri (Yakutlar) yeni doğmuş çocuğu kötü ruhlardan korumak için onun beşiğinin üzerine küçük yay ve ok asarlardı. "Kızıllar" olarak da adlandırılan Hakas Türkleri çocuklarını gözlerin kötü enerjisinden korumak amacıyla eve veya beşiğe yay ve ok asarlardı. Teleutlar ve Kumanidlerdeki inanca göre ise, "Umay-Ana" elindeki yay-ok'la yeni doğmuş çocukları kötü ruhlardan korumaktaydı. Teleutlar çocuğu beşiğe koydukları zaman alkış (dua) okurlar. Bu alkışta "Umay Ana'nın kızıl yayı var" ifadesi geçmektedir. Hakaslar Umay Ana'nın küçük figürlerini hazırlayıp yanına da küçük yay-ok koyarlar. Türk halklarının birçoğunda yeni doğmuş bebeğin beşiğine yay-ok asılırdı.²⁶

Potapov'un araştırmalarına göre şamanların, büyücülerin büyü merasimi yay-ok'la gerçekleştirilirdi. Çağatay büyücüler yay-ok'la büyü yapmaktaydılar. Potapov'a göre yay-ok'a olan inanç çocukların koruyucusu olan Umay Ana ile bağlantılıdır.²⁷

Kam/Şaman ayinleri önceleri yay-okla yapılıyordu. Bu ayinlerde kamın görevi ruhlara niyetini kavramak ve onlarla karşılaşırken yayı kullanıyorlardı. Kamlar yayı ve aynı zamanda davulu kötü ruhlara karşı yönlendiriyorlardı ve güya yay insanın düşmanı olan kötü ruhlara ok atıyordu. Yay-okun kamlık ile ilişkisi o kadar sıkıydı ki şaman davulunda at tüyü ve rengi (ihtimal ki beyaz, sarı, mavi, kırmızı) bezlerle süslenmiş yay-ok bulunuyordu. Yay-Ok yalnız davulda değil, kam giyimlerinde de yer alıyordu. Şaman kıyafetlerinde şamanın boynunda asılı olan demir plaka ayna görevi görmek ve kötü bakışları kırarak yansıtmaktaydı. Böylelikle şamanı kötü bakışlardan koruyarak rahat bir biçimde transa geçmesine yardımcı olurdu.²⁸

Başkurtlarda bir kadın gümüş para takarsa nazardan korunur inancı mevcuttu. En fakir Başkurt'un bile en az iki gümüş parası vardı. Kızlar madeni paraları delip saçlarındaki örükleri süslerlerdi. Halk biliminde yaygın olan inanca bakılırsa, bir Başkurt kızı tepeden tırnağa gümüşle süslüydü, hatta bunun hakkında örneklendirilmiş ata sözleri mevcuttu: "*Başkyurskuyu dyevuşku ranşeyuslišilis çyemuvidiş*" yani "*bir Başkurt kızını görmeden önce duyarsınız*". Bunun sebebi gümüşlerin yürüdükçe çıkardığı sestir. Nazarı kovan en etkili renkler kırmızı, siyah, beyaz olarak kabul edilirdi. Nazar kovmak için Başkurtların (vglyad) adında üçgen bir motifleri vardır. Çocuklar ve kadınlar genellikle bu motifi ayakkabısına işlerdi. Nazardan korunmak için yeni doğan bebeğin alınına kırmızı işaret konurdu. Bu adet Tatarlar ile aynıdır.²⁹

Yörük düğünlerinin vazgeçilmez olan eskiden günlük kıyafet olarak kullanılan etnik kıyafetler ve kemerler nazar esaslı değerlendirildiğinde kemerlerin gümüşten veya demirden imal edilmiş olması önemli bir ayrıntı olarak göze çarpar. Yörük başlıklarına kuşların tüyleri dikilirdi. Alınlık (çekitme) olarak zikredilen ve ekseriyetle Yörük kadınlarının başlarına bağladıkları gümüş ve boncuktan oluşan başlıkların altından tutturularak kullanılan baş takıları ilgi çekicidir. Bu süslemeler çeşitlerine göre kişinin oymağını gösterir. Genellikle gümüş takı kullanan Yörük kadınlarının nazarla ilgili olarak süs eşyalarını ve kemerlerini gümüşten kullandığını söylemek mümkündür. Yörük kadınlarının başlarına giydikleri fesler üzerinde on beş santim çapında işlemeli birer gül olurdu. Fesin etrafına altın, gümüş paralar dizilir ve bu paraların etrafına birçok gümüş zincirler de eklenirdi. Bunlar Aladağ'da yaşayan diğer Yörük kadınları tarafından da kullanılırken bu altın ve gümüş süslemeler arasında mavi boncuk ve istiridye kabuklarıyla kurt dişi gibi süsler de bulunurdu. Ayrıca hali vakti yerinde olanlar üç etek entarinin üstüne

²⁴ Mirali Seyidov, *Altın Elbiseli Adam*, Kutlu Yayınevi, Ankara 2019, s. 83.

²⁵ Çulpan Zariipova Çetin, "Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler Ve İnanışlar", *Bilig Dergisi*, S. 43, 2007, s. 45.

²⁶ Seyidov, *age*, s. 87.

²⁷ Seyidov, *age*, s. 74.

²⁸ Seyidov, *age*, s. 96.

²⁹ Gilmanov, *age*, s. 24.

NAZARIN KÖKENLERİ VE ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÖZ DEĞMESİ İNANIŞININ TARİHSEL SEYRİ

gümüş kemer takardı.³⁰ Yörük kadınlarının giymiş olduğu bu etnik kıyafet Türkistan ve Kuzey Makedonya bölgesi başta olmak üzere nazar kapsamında genellikle benzerlikler gösterir. Gümüşün nazarı yansıtarak kovacağına olan inanç ve mavi boncuk takma geleneği de bu fikrin başlıca göstergelerindendir.

Demir de sert bir malzeme olması ve dışının yansıtıcı özelliği ile nazar kovan bir madendir. Günümüzde demircilik yapmayı sürdüren ustalardan biri; nalin göz değmesine karşı olan etkisine dikkat çekmektedir. Demir dövülürken renginin maviye dönmesinin; bu sebeple de mavi göz etkeninden gelen nazarı kovabilme ihtimali olduğu dile getirilmiştir. Demir fenalığı üstüne çeker ve olası nazar tehdidinde karşıda kişiyi korur.³¹ Nazar üzerinde iğnenin görevi ise metal, demir yapısıyla keza aynanın görevi gibi yansıtıcı özelliğidir. İğneye takılanın obje nazardan koruduğu kadar iğnenin kendisi de nazardan korur ve kötü niyeti üzerine çeker, yansıtarak uzaklaştırır.

4. Umay Ana ve Od Ana'nın Nazarla Bağlantısı

Umay Ana Türk kültüründe kadınların ve çocukların koruyucu iyesidir. Umay kelimesi ilk olarak Orhun Kitabelerinde geçmektedir: “Babam Kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı... Umay gibi anam hatunun devletine (Kül Tigin Abidesi, Doğu Cephesi) ve Tanrı, Umay İlahe, mukaddes yer-su üzerine çöküverdi herhalde (Tonyukuk Abidesi, 2. Taş, Batı Cephesi)”. Sadettin Gömeç Hoca'ya göre ;Umay kelimesi Uma'dan gelmektedir. Ve bu kelime Sanskritçede bir İlahe olarak geçmektedir.³²

Farklı coğrafyalarda yaşayan Türk halkları Umay Anaya farklı isimlendirmelerde bulunmuşlardır. Örneğin Altaylarda bulunan Teleutlar Umay Anaya “Mey Ene” ismini vermişlerdir. Onlara göre Umay Ana dalgalı gümüş renkli saçlı, Gökkuşağı ile birlikte aşağı inmiş altın ve gümüş yayla çocukları koruyan bakire genç bir kızdır. Umay Ana'nın genellikle genç ve bakire bir kız olarak tasvir edilmesi, bereket, sağlık ve mutluluk getiren bir varlık olarak kabul edilmesine dayanmaktadır. Hakaslar ise Umay Anayı “Umay İçe” olarak tanımaktadırlar. Altaylarda Bir kadın gebe kaldığı andan itibaren embriyoyu koruyan ve gözetken olarak Umay Anayı görür. Bebeğin sağlığı ve güvenliği için Umay Anaya dua edilmesi ve yardım dilenmesi Türk kültüründe gelenek haline gelmiştir.³³

Türk ocak kültüründe şifacılar genellikle kadınlardır. Doğal olarak bu anlayış Türk mitolojisine de yansımıştır. Türk mitolojisinde, evliliklerin ve çocukların, yavru hayvanların koruyucusu tasviriyile görülen Umay Ana, yine aynı biçimde evlilikleri ve hane içerisindeki odun (ateşin) koruyucusu olan kırmızı elbiseli yaşlı kadın Od Ana'ya benzetilir. Yeni doğan çocuğu atalar ruhuyla nazardan, kötü gözden sakınması için Umay Ana'ya dua edilip, köze yağ dökülürdü. Od Ana ise Türk, Altay ve Tatar mitolojilerinde Ateş iyesinin koruyucusudur. Çeşitli Türk lehçelerinde Vot ,Vut, Uğot Ana olarak da bilinir. Moğollar ise “Gal Eçe” demişlerdir. Saçları alevdendir. Genç al bir kısrak üzerinde gezinir. Ocak evin tam ortası ve kalbidir. Od ana çadırları ve yanan ocakları korur. Her ocağa koruyucu bir iye gönderir. Yedi oğlu vardır ve yedisi de ocakların koruyucularıdır.³⁴ Bu inanın başka bir varyantını Hakas Türklerinde de görmek mümkündür. Hakaslar bu ritüelde şu şekilde: “*sen annemiz olan Umay'la aynı dilde konuşuyorsun. Od'un (ateşin) varlığıyla bizleri nazardan koru*” diyerek Od Ana'ya dua ederler.³⁵

5. Nazarlıklar ve Nazar Uygulamaları

Sıklıkla kullanılan ve malzemeleri kolay elde edilen nazarlık tipleri şunlardır; çıtlık ağacı parçası, deve boncuğu, mavi boncuk, çörekotu, kaplumbağa kabuğu gibi materyallerdir.³⁶

Nazar boncuğu, genellikle Türk ve Ortadoğu kültürlerinde yaygın olarak kullanılan bir koruyucu semboldür. Bu boncuklar, kötü enerjileri ve nazardan olduğuna inanılan olumsuz etkileri uzak tutmak için kullanılır. Tipik görünümü mavi renkte olan bu boncuk üzerine siyah ve beyaz hanelerle bezenmiş göz biçiminde cam veya seramikten yapılmış parlak bir objedir. İbni Fadlan, İtil bölgesinde ilk kez bir Nazar boncuğu görür ve seyahatnamesinde şöyle bahseder:

³⁰ Mehmet Ak, “Yörüklerde Kadın”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 58, 2009, s. 326.

³¹ Fidan Uğur Çerikan, *Türk Kültüründe Demir*, Grafiker Yayınları, Ankara2018, s.125.

³² Sadettin Gömeç, “Umay Meselesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 5, 1990, s. 277.

³³ Zahir Asadov, “Hatun Taçlı, Umay Gibi Anam Benim”, *İRS Heritage DERGİSİ*, S.5, 2013, s. 55.

³⁴ Deniz Karakurt, *Türk Söylence Sözlüğü*, E- Kitap, Türkiye2011, s. 574.

³⁵ Satı Kumartışhoğlu, *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*, Kömen Yayınları, Konya 2016, s. 100.

³⁶ Boratav, *age*, s. 129.

Bölge insanına göre en makbul zinet eşyası gemilerin üzerinde satılan seramik cinsinden yapılmış mavi boncuklar (nazar taşları) dır. Buna çok kıymet verirler, bir boncuğun tanesini bir dirheme alıp kadınlarına gerdanlık yaparlar.³⁷

Nazardan korunmak amacıyla birtakım uygulamalar ortaya çıkmıştır. Nazar değmesin diye akan suda çocuğun eli yüzü yıkanır. Nazar değmesin diye çocuk olan evin kapısına bıçakla üç çentik atılır. Bebekler, nazarı değer diye, âdet döneminde olan genç kızlara gösterilmez. Kişinin toprağa çıkan ayak izi, o kişiye nazar değmesin diye, okunup üflenerek bıçakla çizilir. Nazar olan kişinin kendi kıyafetinden bir parça kesilerek yakılır ve dumanı kişiye koklatılır. Nazar olan kişiye idrarı içirilir. Nazar olan kişinin parmaklarına pamukla idrar sürülür. Nazar olmasın diye çörek otu, tavuk dışkısı, sarımsak kurusu, kişinin kendi kılı muska hâline getirilerek kişinin üzerine takılır. Büyük mavi camlardan yapılan göz şeklindeki nazarlıklar, eve gelen kem gözlülerden evi korumak için evde değişik yerlere asılır. Üzerlik tohumu, buğday, çörek otu çörek otunun olduğu yere şeytan gelmez düşüncesiyle, bir metal parçası birleştirilip muska yapılır ve çoğunlukla çocukların üzerinde taşınır. Hem çocuk hem büyükler için çörek otu, üzerlik tohumuna nazar duaları, tılsımları okunarak muska yapılır ve üzerinde taşınır. Dışarıdan gelince bebeğin tüm giysileri değiştirilir. Bu aynı zamanda büyükler için de geçerlidir, ancak büyüklere nazar değince kıyafetleri değiştirilir. Nazar değmesin diye iç çamaşırı ters giyilir. Uçkurun lastiği kesilerek tütsü yapılır. Nazar değdirdiğine inanılan kişinin saçından bir tutam ya da bir tel alınarak yakılır ki nazarı değmesin. İğde ya da hurma çekirdeği, çatal bademin etrafları tığla örülerek çatal iğne ile çocukların omuzlarına asılır. Buna ilaveten hurma çekirdeği kıtlık olmasın, bereketli olsun, cüzdandan parasız kalmasın diye cüzdanda taşınır. Elma çekirdeği, çörek otu, zeytin çekirdeği gibi çekirdekler, küçük bezlere sarılarak cepte ya da çantada taşınır. Bunların insanları hem nazardan hem de kötü ruhlardan koruduğuna inanılır. Küçük delik taşlar, genellikle bağ, bahçe ya da asmalarda çok meyve veren ağaçlara asılırlar. Bu konuyla ilgili “*delik taş yerde kalmaz*” şeklinde bir atasözü de söylenir.³⁸ Keza Gagauzlar nazarı hastalık olarak görmüş bu hastalığa deva olarak renklerin çare olacağını düşünmüşlerdir. Örnek vermek gerekirse; Atların boyunlarına mavi renkli boncuklar, ineklerin kuyruklarına ise kırmızı renkte ipler bağlarlardı.³⁹

5.1. Dağdağan Ağacı

Çıtlık (dağdağan) ağacından yapılmış değişik nesnelere: Çıtlık ağacına Denizli'nin bazı yerlerinde dağan ya da dağında denir. Horoz sesi duyulmayan yerlerden kesilen bu ağacın dallarından, kedi merdiveni, bebek, bardak, testi gibi küçük heykelimsi şekiller yapılır. Yapılan bu şekillerin bazıları bebeklerin beşiklerine ya da omuzlarına; bazıları hayvanların boynuz ya da boyunlarına asılır. Bunları, özellikle gösterişli koç ve tekelerin boyunlarında sıkça görmek mümkündür.⁴⁰

Halk dilinde “toklu” yani toplu manasına gelen etine dolgun hayvanların boynuna dağdağan asılır, ya da alınlarına hamayıl (muska) takılır. Küçük yerleşim yerlerinde gözü degen insanlar bilinir ve onların hasetliğinden korunmak için, insanlar onları gördükleri zaman yollarını değiştirirler. Farklı nazarlıklar arasında sarımsak da görülmektedir. Bazen beşiklere sarımsak kabuğu konurdu. Bu ritüel Türk dünyasının birçok yerinde hayat bulmaktadır.⁴¹

5.2. Üzerlik Duası

Üzerlik, Azerbaycan coğrafyasında nazar için sıkça kullanılan bir bitkidir. Anadolu'da da farklı dualar eşliğinde uygulamalar yapılır. Bu uygulamalara örnek verilecek olursa; bir metal tava içerisine pamuğun üstüne denk şekilde üzerliğin tohumları koyulur, içerisine tuz eklenir ki acıyı ve ağrıyı alsın, en üst kısmına biraz kolonya eklenerek tohumların daha güzel tutuşması sağlanır. Bu karışım yanarken üzerinden üç kez atlanarak, aşağıdaki tılsım okunur;

Üzerliğim patlasın
Ağrım, acım gitsin

Üzerliksin devasın
Fena gözler patlasın

³⁷ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022, s.37.

³⁸ Mevlüt Metin Türkteş, “Denizli Yöresinde Nazar ve Nazarlıkla İlgili İnanış ve Uygulamalar”, *Prof. Dr. İsmail Çetişli Hatıra Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 411.

³⁹ Elvin Yıldırım, *Türk Kültüründe Renkler*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2022, s. 132.

⁴⁰ Türkteş, *age*, s. 410.

⁴¹ Makas, Kalafat, *age*, s. 133.

NAZARIN KÖKENLERİ VE ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÖZ DEĞMESİ İNANIŞININ TARİHSEL SEYRİ

Dert üstünden atlasın.

Üzerliksin havasın
Bin bir derde ilaçsın
Her yerde sen olmalısın
Kazayı belayı savarsın
Üzerlik tane tane
Dökülsün her bir yere
Tohum olsun, hoş olsun
Gözü olanın gözü ateşte yansın.

Üzerlik, gök üzerlik
Başında börtük üzerlik
Bize kötü gözle bakanın
Gözlerini dök, üzerlik!

Atın taydır üzerlik
Donun aktır üzerlik
Müşkül işlere düştüm
Kov, kov üzerlik.⁴²

5.3. Kurşun Dökme

Bir çeşit maden olan kurşunla yapılan ritüel, bir nevi efsun görünümünü kazanmıştır. Kurşun dökme işlemi en yaygın Doğu Avrupa'da gerçekleştirilmektedir. Türk-Moğol kültüründen örnek verilecek olursak; Temuçin ve Camoha dost olduklarında, aşık kemiğinin içerisine kurşun döktürmüşlerdi.⁴³

İlk önce mavi renkli olmasına özen gösterilen (tercihen) beze 40 adet iğne batırılır. Gümüş bir tepsi içerisine kırk dişli tarak ve gümüş kaşıkla, kırk yudum su konur. Tepsi bu ritüelde duvarları temsil eder. Bu uygulamaya bakıldığında Türk kam adetleriyle örtüştüğü görülür.⁴⁴ Tuzu kavurmak ve dökmek 3 sayısıyla bağdaştırılır. Yani üç kez bu uygulama yapılır. Hastanın üzerine bir battaniye örtülerek tuz suya dökülür. Su, kırk gözden geçirildikten sonra sabah ay ışığı görececek bir şekilde üç kerededir dört yol ardına dökülmelidir. Ritüel esnasında, tuz, baş aşağı ya da baştan çevrilerek dökülmelidir.⁴⁵ Su temizliği simgeler. İslamiyet'ten önce Uygur Türklerinde tuz, kişinin başından dökülürken "benim elim değil, Umay anamın eli" denilmektedir.⁴⁶ Dolayısıyla, kaynak şahsın adının 4 Oğuznâmecilik geleneğinde bahsedilen Şecere-i Terâkime'de tuzun önemi aktarılır. Özellikle, geleneklerimizde "ekmek-tuz hakkına" çokça değinilir. Türk kültüründe kadın Şamanlar, erkek şamanlar kadar önem arz etmekteydi. Kurşun dökme uygulaması kişinin ölmesi ya da uygulamanın yapılacağı yerden uzak olması durumuna binaen ocaklı kadının birisine mesleğini öğretip el vermesiyle sürüp gider. İşleme, yonga ve üzerliğin kavrulmasıyla devam edilmektedir. Bunlar, nazar değdiği inanılan kişiye tutsülenir. Ritüel mutlaka üçe tamamlanmalıdır.⁴⁷

5.4. Şap Çevirme

Anadolu'daki Türkmen aşiretlerinin nazara karşı uyguladıkları bir ritüel olan şap çevirme de kurşun dökme gibi bu işi bilen, el almış, ocaklı kadınlar tarafından gerçekleştirilir. Şap, nazar değmiş olması muhtemel kişinin kafasının üzerinde çevrilir. Katı haldeki şap köz olan ateşin üzerine atılır. Közün üzerinde yavaş, yavaş eriyen şap kütlesi eridikçe farklı şekillere bürünür. Ocaklı kadın bu közü bir maşa yardımıyla alarak kendine has tılsımlı duasını okur. Şapa bakar ve konuşmaya başlar: "Bakın hele! Sol bacağında aksaklımı var sanki?" der. Etrafına toplanmış olan kadınlar heyeti közden çıkan parçaya bakarak kadına hak verirler ve kim olduğunu çıkartmaya çalışırlar. Bu ufak köz parçasına bakarak bile nazarı değen kişinin kadın mı, erkek mi olduğunu anlayarak karakteristik özelliklerini belirleyebilirler.⁴⁸

6. Türk Dokumalarında Göz Motifi

Halı ve kilim, dokuyucunun iç dünyasını, geleneklerini, inançlarını aktardığı için birer kültür ögesidir ve bu sebeple çok önemlidir. Muska adeti, halı ve kilimlerde muska yanışı ile karşımıza çıkar. Bu sebeple muska, Türk halılarında çoğunlukla karşılaşılan nakış stilidir. Halı ve kilimler dokuyucu ustanın inançlarının birer simgesidir. Bu yüzden önemli bir sanat ve kültür ögesidir. Örneğin, Azerbaycan'da "Ben yedi kala gölüyüm korkum, çekintim yoktur!" sözlerini dile getiren bir hanımın, iç dünyasını, 7 kat su ile ilmek ilmek dokunmuş bir kilimin ortasındaki göle benzettiği ve halının sularındaki nakışların koruyucu olma niteliğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca Türk

⁴² Makas, Kalafat, *age*, s. 133.

⁴³ İrfan Polat, "Kurşun Dökme Geleneği ve Ateş Kültü ile İlişkisi", *Akademik Matbuat Dergisi*, C. 4, S. 1, 2020, s. 13.

⁴⁴ Ebru Birkan Akhan, "Hotamış'ta Kurşun Dökme Ritüeli", *Motif Academy Journal of Folklore*, Konya 2018, s. 103.

⁴⁵ İnan, *age*, s. 100.

⁴⁶ İnan, *age*, s. 86.

⁴⁷ Birkan Akhan, *age*, s. 104-105.

⁴⁸ İsmail Bozkurt, *Anadolu Türk Aşiretleri Avşar ve Diğer Türkmen Aşiretlerinin Yaşayışı ve Kültürleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 201-202.

dokumalarında hayvan başı, pıtrak, düğüm ve sıçan dişi adlı dokumalar mevcuttur. Bu halılar dokunurken bitik adlı bir dua okunur, halk arasında cadı bitik şeklinde de zikredilir.⁴⁹

Gözü kovmak için “çivi çivi” söker mantığıyla göz motifli dokumalar dokunur. Sulak yerlerde yetişen pıtrak adı verilen dokuma stili Afyonkarahisar ve çevresinde sıkça kullanılan bir motif türüdür. Zikzak, mührü Süleyman gibi dokuma figürleri de nazara karşı ortaya çıkmış figürlerdendir. Üçgen şeklinde nakışlarda sıklıkla nazara için kullanılan nakışlardır. Genellikle keçi yünüyle elde edilen Yörük halılarında görmek kuvvetle muhtemeldir.⁵⁰

Doğu Anadolu Türk el dokumacılığında beyaz şedde nazarlıktır. Önceleri halıların herhangi bir yerine farklı bir renk konulurdu ve bu nazarlık olarak kabul edilirdi.⁵¹

SONUÇ

Nazar, nesilden nesile günümüz Türkiye'sine dek örf ve âdet bakımından toplum yapısının şekillenme sürecinde tesirli bir rol almıştır. Bireylerin dönemine göre yaşam şartları ve koşulları değişiklik gösterse bile, atalardan beri süre gelmiş adet ve gelenekleri değiştirebilmek zamansal ve mekânsal olarak büyük bir değişimi gerektirir. Açıkçası bu da pek mümkün değildir. Sosyokültürel sahada ortak din ve inanışların halkın dünyasını yansıtması maksadıyla esasında bir toplumun büyük kısmının yaşayışını gözler önüne seren nazar inanışı gibi inanışlar halk bilimi bakımından çok kıymetlidir. İnsanlığın doğuşundan bu yana kendisini ne vakit yalnız ve tükenmiş hissetse, sorgulamadan bu inanışları kabul etmiş, çaresini alternatif tıp ve değişik ritüellerde aramıştır. Kendilerine yaşayacak yer, yurt arayan Türkler medeniyetler beşiği olan Anadolu'yla tanışmış, bu toprakların çoklu kültür yapısına kendi dinleri olan Gök Tengri öğretilerinin gerekliliklerini de kazandırmıştır. Büyük talihsizlikler, ani ölümler ve kaynağı bilinmeyen tüm olaylar toplumumuzda nazara bağlanır. Nazar kavramının etimolojisine bakıldığında Arapçadan geldiğini söyleyebiliriz. Nazarın ortaya çıktığı coğrafya şaibeli sayılsa da Neolitik dönemde yayılmaya başladığı bilinmektedir. Nazarın yapısında hasetlik, kötülük olduğu düşünülse de aşırı sevgi ve ilgi de nazara doğurabilir. Nazarı degen kişilerin karşısındakine zarar vermemesi için ve nazara gelen kişinin de nazardan korunmak amacıyla yapması gereken bir takım uygulamalar vardır. Bunlar kurşun dökmek, tütsülenmek, tuz çevirmek gibi nazara inancında kalıplaşmış uygulamalardır. Bunun yanı sıra nazara gelmeden korunmak amacıyla insanlar tarafından kişinin üzerinde taşıyabileceği koruyucu nesnelere oluşturulmuş, bunlara nazarlık adı verilmiştir. Bunlar genellikle nazar boncuğu, çörek otu, dağdağandan yapılmış nazarlıklar ve benzeridir. İyileştirici olduğu düşünülen bu uygulamaların, kişinin iç dünyasında oluşturduğu bir rahatlama hissiyatından başka bir şey olmadığını da düşünenler vardır. Gelenekselci yapısı ile bilinen Anadolu toplumu nazara zanaatında da yer vermiş, dokumaları ve çeşitli el sanatlarında daha çok ön plana çıkarmıştır. Konargöçer Yörük yaşantısında nazar inanışının izlerini başka bir deyişle yansımaları Yörük kıyafetlerinde ve düğünlerinde de sıkça görürüz. Kısacası günümüze dek bu köklü inanış nasıl ulaştıysa kuşkusuz insanlık var olduğu sürece nesillerce aktarılmaya devam edecektir. İnsanoğlunun fitratında estetik güzellik anlayışı olması güzel olana meyletme ve onun üzerine düşme içgüdüleri nazar inancını daimi kılacaktır.

⁴⁹ Mustafa Karataş, “Türk Dünyasının Ortak Dili Yanışlar (Nakışlar)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 2018, s. 223.

⁵⁰ Sema Etikan, Hande Kılıçarslan, “Düz Dokumalarda Nazar İnancı ve Göz Motifi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, S. 10, 2013, s. 107.

⁵¹ Makas, Kalafat, *age*, s. 135.

NAZARIN KÖKENLERİ VE ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÖZ DEĞMESİ İNANIŞININ TARİHSEL SEYRİ

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI, Orhan., “Anadolu’da Nazarla İlgili Bazı Âdet ve İnanmalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 1-2, (1962), ss. 1-40.
- AK, Mehmet., “Yörüklerde Kadın”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.58, (2017),ss. 307-336.
- ALÇİNOVA RUSTEMOVNA, Galiya., “ O Sueveriyah, Reglamentiruyuşih Povedenie Jenşini (Na Materiale Başkirkoskogo Folkloru)” *Mejdunarodnaya Hauçnaya Konferentsiya, Setevoye Vostokovedenie, Obrazovanie, Nauka, Kultura* ,2017, ss.188.
- ASADOV, Zahir. “Hatun Taçlı Umay Gibi Anam Benim” *IRS Heritage Dergisi*, S.5, (2013), ss. 55-59.
- BİRKAN AKHAN, Ebru. “Hotamış’ta Kurşun Dökme Ritüeli”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11 (24) , 2018, ss.100-107.
- BORATAV, Pertev Naili , *Türk Halk Bilimi*, İstanbul, Gerçek yayınevi. 1969.
- BOZKURT, İsmail, *Anadolu Türk Aşiretleri, Avşar Ve Diğer Türkmen Aşiretlerinin Yaşayışı Ve Kültürleri*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2014.
- BUDAK, Ayşe, “41 kere maşallah: Geleneksel konut mimarisinde nazarlık olarak maşallah kullanımı ve istif çeşitleri” *Millî Folklor Dergisi*, 16 (128), ss.179-205. 2020.
- ÇAY, Mehmet Ali. *Türk Millî Kültüründe Hayvan Motifleri, Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları,1990.
- UĞUR ÇERİKAN , Fidan, *Türk Kültüründe Demir*, Grafiker Yayınları, Ankara 2018.
- ÇIBLAK, Nilgün, “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanıcı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*. Sayı: 15, Sayfa: 103-125, 2004.
- ÇIKMAN, Zeki, *Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1977.
- ETİKAN, Sema, &KILIÇARSLAN, Hande,” Düz Dokumalarda Nazar İnanıcı ve Göz Motifi”*Art-e Sanat Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 10, Sayfa: 103-121, 2013.
- GILMANOV, Galimcan, Татар мифлары. Казан. *Tatarstan Kiman Neşriyatı*, (Гильманов Г.Х. Татарские мифы. Казань: *Tatarskoe Knijnoe İzdamelstva.*, Kazan 1996.
- GÜRKAN, Salime Leyla , “Nazar”, *DİA*, C. 32, , ss. 443-444, İstanbul 2006.
- GÖMEÇ, Sadettin, “Umay Meselesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 1, (1990), ss.277-282.
- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.
- KALAFAT, Yaşar, *Aras Vadisinde Karşılaşmalı Türk Halk İnançları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.
- KARATAŞ, Mevlüt, “Türk Dünyasının Ortak Dili Yanışlar (Nakışlar)” *Yeni Türkiye Dergisi*,(99), 216-226, 2018.
- KARAKURT, Deniz, *Türk Söylence Sözlüğü*, E-Kitap, Türkiye 2011.
- KUMARTAŞLIOĞLU, Satı, *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*, Kömen Yayınları, Konya 2016.
- ÖZPINAR, Berna, “Türk Çadır Kapıları Üzerine Bir İnceleme” *Türklük Bilim Araştırmaları Dergisi*, (51), ss.137-162, 2022.
- POLAT, İrfan, “Kurşun dökme geleneği ve ateş kültü ile ilişkisi” *Akademik Matbuat Dergisi*, 4 (1), ss. 11-26, 2020.
- SAZAK, Gözde, *Türk Sembolleri, Hun Dönemi Türk Motif ve Sembollerinin Sanata ve Hayata Yansıması*. İlgi Kültür Sanat Dergisi. 2014.
- SEYİDOV, Mirali, *Altın Elbiseli Adam*, Kutlu Yayınevi, Ankara 2019.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Ibn Fadlan Seyahatnamesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022.
- TÜRKTAŞ, Mehmet Metin, *Denizli yöresinde Nazar ve Nazarlıkla ilgili inanış ve uygulamalar, Hatıra Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016.
- YILDIRIM, Elvin, *Türk Kültüründe Renkler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.

SELCAN KAYA

ÜNAL, Serap & ÇALLI, Ayşe, “Göller Bölgesi Amulet Kültürü”. *Sanat Dergisi*, S. 29, ss. 29-44, 2020.

ZARİPOVA, Çulpan, “Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler Ve İnanışlar”, *Bilig Dergisi*, S.43, ss.1-32, 2007.

Ekler:

Fotoğraf 1: Selcan Kaya, Yöresel Yörük Kıya

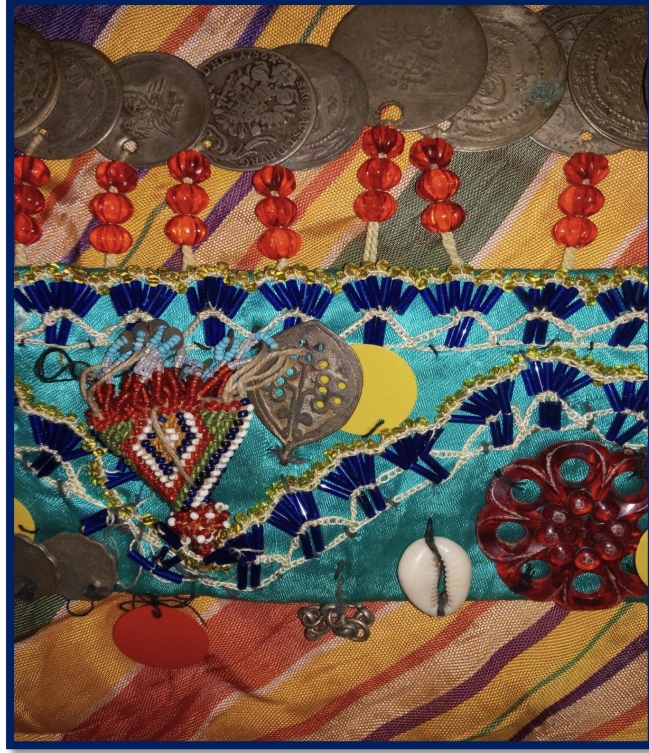
NAZARIN KÖKENLERİ VE ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÖZ
DEĞMESİ İNANIŞININ TARİHSEL SEYRİ

Fotoğraf 2: Selcan Kaya, Gümüş Kuşak, 2022

Fotoğraf 3: Selcan Kaya, Gümüş Kuşakta Göz Motifli Muska, 2022

Fotoğraf 4: Selcan Kaya, Gümüş Kuşakta Hayat Ağacı Motifi, 2022

NAZARIN KÖKENLERİ VE ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÖZ
DEĞMESİ İNANIŞININ TARİHSEL SEYRİ

Fotoğraf 5: Selcan Kaya, Afyonkarahisar Yöresine Ait Saçaklı Peştamal, 2022

Fotoğraf 6: Selcan Kaya, Üzerlik Bitkisi, 2022

NAZARIN KÖKENLERİ VE ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÖZ
DEĞMESİ İNANIŞININ TARİHSEL SEYRİ

Fotoğraf 7: Selcan Kaya, Isparta Rum Evlerinde Nazar Boncuklu Dış Cephe Motifi, 2022

Fotoğraf 8: Selcan Kaya, Isparta / Prof. D.R Turan Yazgan Halı ve Kilim Müzesi Nazar Dokuma Örneği, 2022

NAZARIN KÖKENLERİ VE ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÖZ
DEĞMESİ İNANIŞININ TARİHSEL SEYRİ

Fotoğraf 9 : Selcan Kaya, Yukarıdaki dokumanın yakın çekim motifi, 2022

Fotoğraf 10: Selcan Kaya, Afyonkarahisar - Hocalar İlçesinde Nazara Karşı Peştamal Nakış Türü, 2022

Fotoğraf 11: Selcan Kaya, Başkurt Gümüş Küpeleri, 2022

NAZARIN KÖKENLERİ VE ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÖZ
DEĞMESİ İNANIŞININ TARİHSEL SEYRİ

Çengel Fotoğraf 12: Selcan Kaya, Isparta/ Prof. D.R Turan Yazgan Halı Ve Kilim Müzesi Nazar Figürü Çengel Nakışı Hakkında, 2022

Fotoğraf 13: Selcan Kaya, Antalya/ Kaleiçi Nazar Boncuğu , 2022

NAZARIN KÖKENLERİ VE ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ: TÜRK KÜLTÜRÜNDE GÖZ
DEĞMESİ İNANIŞININ TARİHSEL SEYRİ

Fotoğraf 14: Selcan Kaya, Isparta Prof. D.R Turan Yazgan Halı Ve Kilim Müzesi Hamaylı (Muska), 2022

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>